

ДУ ІНСТИТУТ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

Монографія

За редакцією кандидата економічних наук В.С. Рибки

*Присвячую світлій пам'яті
своїєї дружини, Галини Михайлівни,
з якою йшов по життю 50 років.*

Дніпро
2019

49864

Авторський колектив:

Рибка В.С., Компанієць В.О., Ляшенко Н.О., Кулик А.О.,
Крамарьов О.С., Ковтун О.В.

Видання присвячене вирішенню проблеми розвитку зернового виробництва в зоні Степу України. На основі застосування методів економічних досліджень здійснено комплексний аналіз сучасного стану розвитку галузі зерновиробництва в умовах Степу України. На основі економічної оцінки результатів експериментальних досліджень агротехнологічних наукових підрозділів ДУ Інституту зернових культур НААН України обґрунтовано пропозиції із застосування інноваційних технологій вирощування зернових культур та перспективних агрозаходів. Розроблено параметри виробництва високоякісного зерна в Степу України. Визначено потребу в ресурсному забезпеченні та прогнозні показники економічної ефективності виробництва зерна в агроформуваннях степової зони України.

Розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, керівників і фахівців сільськогосподарських підприємств усіх форм власності, органів управління агропромисловим виробництвом.

Рецензенти: *М.С. Шевченко*, доктор сільськогосподарських наук, професор,
ДУ Інститут зернових культур НААН України;
Н.К. Васильєва, доктор економічних наук, професор,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Відповідальний за випуск В.С. Рибка

З М І С Т

Вступ	5
1. Сучасний стан розвитку виробництва зерна в агроформуваннях зони Степу України	6
2. Економічна ефективність виробництва зерна в зоні Степу України та фактори її формування	23
3. Економічне обґрунтування пропозицій із застосування прогресивних агротехнічних заходів та інноваційних технологій вирощування зернових культур	44
4. Прогнозні параметри розвитку зернового господарства Степу України на перспективу	111
Висновки	123
Додатки	125

Розвиток зернового господарства має важливе як соціально-економічне, так і політичне значення для відродження національної економіки нашої країни, розширення її участі на зовнішніх ринках. Динамізм ринкових процесів, нестабільність розвитку зерновиробництва та недостатній рівень конкурентоспроможності продукції обумовлює необхідність розробки напрямків подолання кризових явищ в даній галузі, адекватних змінам, що постійно відбуваються на внутрішньому та світовому ринках зерна. Таким чином, виведення зернової галузі на конкурентоспроможний рівень є важливою проблемою, на вирішення якої спрямоване дане дослідження.

Науково-методичні питання ефективності зернового виробництва, проблеми теорії й практики інтенсифікації галузі втілені в працях багатьох вітчизняних вчених, проте на сьогодні наукові пошуки в напрямку підвищення ефективності функціонування зернової галузі продовжуються.

З огляду на наслідки тотальної економічної кризи встановлено необхідність проведення подальших досліджень щодо вирішення проблеми подолання негативних процесів у зерновиробництві агроформувань зони Степу України. Зокрема, потребують поглибленого розгляду питання збільшення ефективності виробництва та підвищення конкурентоспроможності зерна в зональному аспекті: удосконалення розміщення виробництва зерна на території зони Степу України; впровадження організаційно-економічних та організаційно-технологічних заходів, направлених на поліпшення якісних показників зерна, підвищення врожайності та прибутковості виробництва зернових культур в зональних умовах тощо. Потребують більш детального обґрунтування питання забезпечення стабільності обсягів виробництва зерна в агроформуваннях на перспективу у зв'язку з прийняттям Державної національної цільової програми "Зерно України 2016–2020 рр."

Вирішення проблеми підвищення економічної ефективності вирощування зернових культур потребує комплексного підходу. З одного боку – це підготовка та удосконалення відповідної методичної бази, яка дозволяє здійснити якісну економічну, біоенергетичну та екологічну оцінку ефективності застосування новітніх технологій, розробити актуальні нормативи натуральних, грошових та енергетичних витрат на виробництво зернової продукції за інноваційними технологіями (у тому числі енергоощадними) з використанням високопродуктивних сортових ресурсів. З іншого боку, ці розрахунки мають стати підґрунтям для прогнозування розвитку зернової галузі зони Степу на перспективу. Це стосується як перспективних показників обсягів та структури зерновиробництва (за видами зернових культур, їх споживчим призначенням, якісними показниками зерна тощо), так і потреби в ресурсному забезпеченні (за видами ресурсів), а також прогнозних показників ефективності.

1. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В АГРОФОРМУВАННЯХ ЗОНИ СТЕПУ УКРАЇНИ

Вивчення структури зібраних площ та валових зборів зернових культур в розрізі природно-економічних зон показало, що зона Степу, незважаючи на більш ризиковані природно-кліматичні умови, є провідною в галузі зерновиробництва. Так, в територіальному відношенні на зону Степу за останні 10 років припадало 44,6–49,7 % зібраних площ зернових культур. Проте слід зазначити, що потенціал врожайності зернових культур через наявність великої кількості лімітуючих факторів тут реалізується в середньому на 30–50 % гірше, ніж в лісостеповій зоні, особливо це стосується кукурудзи та ярого ячменю і, в меншій мірі – озимої пшениці. Саме це пояснює відставання в деякі роки показників валових зборів зерна, отриманих у зоні Степу (28,5–44,9 % від загальнодержавних), в порівнянні з обсягами зерновиробництва в лісостеповій зоні.

Як показали результати ретроспективного аналізу, динаміка показників зібраних площ, урожайності та валових зборів характеризувалася істотною нестабільністю по роках. Орієнтація на інтенсифікацію та індустріалізацію сільськогосподарського виробництва у 80-х рр. XX століття забезпечувала отримання в Україні від 35–40 до 50–53 млн тонн зерна щорічно. Економічна криза, що охопила аграрний сектор економіки у 90-х роках, негативно позначилася на рівні матеріально-технічного та фінансового забезпечення господарств, зумовила появу масових порушень в технології вирощування зернових культур і закономірно призвела до зниження їх врожайності та скорочення масштабів зерновиробництва. Так, протягом 1996–2000 рр. (за виключенням 1997 р.) щорічні збори зерна в Україні коливалися в межах 24–26 млн тонн. За останнє десятиріччя зерновий рубіж в 50 млн т був подоланий 7 разів: у 2008, 2011 і 2013–2017 рр. Зокрема, протягом трьох останніх років валове виробництво зерна складало 60,1–66,1 млн тонн.

В зоні Степу України за більшістю років ситуація є аналогічною, проте слід відзначити, що рекордна позначка в 25 млн тонн зерна припадає на 1989 рік, і за останні 30 років валові збори в обсязі 23–24 млн тонн були отримані у 1988, 1990, 2008 рр., а на рівні 20–22 млн тонн – у 1987, 1993, 2001, 2004 і 2013–2017 рр. (табл. 1.1, дод. А).

Аналіз структури виробництва зерна за формами господарювання показав, що протягом досліджуваного періоду відбулися суттєві зміни в напрямку послаблення домінуючого положення сільськогосподарських підприємств: від рівня 1990 р., коли вони займали 97,9 % зібраних площ зернових культур та виробляли 97,6 % зернопродукції до рівня 67,7 і 70,7 % відповідно.

Як видно з табл. 1.1, за останні 8 років площа збирання зернових культур в господарствах населення стабілізувалася на рівні 2,0–2,4 млн га, що складає близько 1/3 всіх зібраних площ зернових в зоні Степу.

4. ПРОГНОЗНІ ПАРАМЕТРИ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА СТЕПУ УКРАЇНИ НА ПЕРСПЕКТИВУ

Обґрунтування прогностичних параметрів зерновиробництва зони Степу України на перспективу є складовою частиною програми виробництва зерна в Україні на період до 2025 року. Зазначимо, що виконання даної програми має здійснюватися на комплексній основі, яка передбачає підвищення ефективності використання наявних ресурсів та запровадження інноваційних досягнень з врахуванням екологізації виробничого процесу.

Науковими експериментами і передовим досвідом доведено, що потенціал виробництва зерна реалізується на даному етапі розвитку сільського господарства лише на 50–70 %. Однією з причин цього явища є включення до складу ріллі малопродуктивних земель з високим рівнем змитості родючого шару, деградованих в агрохімічному та фізичному відношенні. Тому на перспективу передбачається суттєве вдосконалення землекористування в сучасному землеробстві, оскільки щорічно за рахунок низької родючості ґрунтів втрачається 1,0–1,2 млн тонн зерна.

Важливими заходами вдосконалення функціонування зернової галузі є оптимізація агроландшафтів і безпосередньо структури посівних площ на основі виведення з сільськогосподарського обороту еродованих та малопродуктивних земель, удосконалення розміщення сільськогосподарських (у тому числі – зернових) культур територіально та після найкращих попередників.

При комплексному технологічному забезпеченні вирощування зернових культур важливим чинником формування врожайності є також гідротермічні умови, що складаються в період вегетації. Дослідженнями встановлено, що головним обмежувальним фактором при реалізації потенціалу інноваційних технологій є передусім рівень вологозабезпеченості. Так, нормативний рівень цього показника у період вегетації становить 350–370 мм вологи, в посушливі роки – 300–320, а в сприятливі – 410–430 мм. Теплові ресурси останніми роками, як правило, не знаходяться в дефіциті.

Відхилення значень температури та запасів вологи від оптимальних показників в критичні періоди росту й розвитку рослин можуть викликати коливання врожайності до 20–35 %, тому очікувані валові збори при прогнозованому рівні матеріально-технічного забезпечення можуть змінюватися в межах від 60 до 80 млн тонн (рис. 4.1).

Потребує подальшого вдосконалення система техніко-технологічного забезпечення зерновиробництва. Значні резерви підвищення економічної, енергетичної та екологічної ефективності виробництва зерна закладені в площині запровадження інноваційних прийомів та схем обробітку ґрунту і системи машин з високою точністю виконання агротехнологічних операцій; удосконалених систем удобрення та захисту рослин, у тому числі з елементами ресурсозбереження і біологізації; розвитку органічного землеробства. Завжди актуальним питанням є впровадження сучасних високоінтенсивних вітчизняних сортів та гібридів з високим потенціалом

ВИСНОВКИ

Проведення наукових досліджень дозволило отримати наступні наукові результати:

1. На основі застосування методів економічних досліджень здійснено комплексний аналіз сучасного стану розвитку галузі зерновиробництва в умовах Степу України. Проведено необхідні узагальнення та зроблено відповідні висновки щодо величини та причин диференціації показників рівня зерновиробництва та його ефективності в динаміці та територіально.

Недостатнім та нестабільним по роках залишається рівень економічної ефективності виробництва зерна в агроформуваннях зони Степу. Встановлено негативні тенденції, які відповідним чином позначаються як на конкурентоспроможності зернової галузі, так і дохідності аграрного бізнесу.

2. Протягом досліджуваного періоду в переважній більшості регіонів зони Степу сформувалися показники врожайності основних зернових культур нижчі, ніж в середньому по Україні. І хоча, з одного боку це явище пов'язане з критичними погоднокліматичними умовами, що підвищують рівень ризику ведення успішного зерновиробництва в степовій зоні, проте залишаються актуальними питання матеріально-технічного та технологічного забезпечення галузі, недостатній рівень якого суттєво знижує вірогідність максимальної реалізації врожайного потенціалу зернових культур та отримання стабільних врожаїв зерна високої якості при оптимальному рівні витрачання виробничих ресурсів.

3. За останні 5 років за сприятливих погоднокліматичних умов щорічні обсяги зерновиробництва в зоні Степу досягли 21,5–22,3 млн тонн за врожайності 29,1–34,8 ц/га. Проте, як свідчить вивчення науково-виробничого досвіду, в зоні Степу є резерви щодо розширення площі зернового клину, удосконалення його структури та більш повної реалізації врожайного потенціалу зернових культур, що за умови ефективної маркетингової політики відкриє можливості для подальшого нарощування обсягів виробництва високоякісного зерна на конкурентоспроможному рівні.

4. На базі системного аналізу сучасного стану зерновиробництва, опрацювання різноманітних джерел наукової інформації, вивчення експериментального досвіду визначено основні напрями підвищення економічної ефективності зерновиробництва в умовах Степу України на перспективу.

5. Розраховано актуальні нормативи трудових, грошово-матеріальних та енергетичних затрат, необхідних для прогнозування та аналізу формування витрат і собівартості виробництва зернових культур для диференційованих рівнів урожайності в умовах степової зони України.

6. На основі комплексної оцінки результатів експериментальних досліджень агротехнологічних наукових підрозділів ДУ Інституту зернових культур НААН, направлених на вивчення порівняльної ефективності застосування традиційних та інноваційних технологій виробництва та окремих їх елементів, обґрунтовано пропозиції із застосування інноваційних технологій вирощування зернових культур та перспективних агрозаходів.

Комплексні рекомендації дають можливість визначити науково обґрунтовані економічні важелі розвитку зернової галузі як на рівні конкретного підприємства, так і регіону, природноеконімічної зони чи держави в цілому.

7. Встановлено, що в сучасних умовах зростає актуальність оптимізації пропорцій розподілу продукції рослинництва на експорт і переробку. На нашу думку, щодо зерна, яке Україна зараз активно експортує на світовий ринок, державні пріоритети мають бути зміщені на користь розширення обсягів його переробки всередині країни (у тому числі з метою подальшого експорту безпосередньо продуктів переробки), що стане не лише додатковим джерелом створення сукупної доданої вартості, але й додаткових робочих місць. Зокрема актуальним є розширення сфери переробки зерна на нехарчові цілі, особливо перспективною може бути переробка зерна на біоетанол.

8. Розроблено параметри виробництва високоякісного зерна в Степу України та рівня його ефективності на перспективу. Розробка узагальнює попередні етапи досліджень, орієнтована на прогностні обсяги виробництва зерна, містить обґрунтування потреби в ресурсному забезпеченні та прогностичних показників економічної ефективності виробництва зерна в агроформуваннях степової зони України.

Так, для виробництва зерна в зоні Степу в обсязі 32,14 млн тонн потрібно виробничих ресурсів на суму 83,68 млрд грн. При цьому найбільша питома вага (32,4%) припадає на витрати з проведення механізованих робіт (оплата праці, ПММ, витрати на ремонти, амортизація тощо). Істотну питому вагу будуть займати витрати, які можна вважати елементами інтенсифікації: мінеральні добрива – 21,76 млрд грн. (26,0 %) та засоби захисту рослин – 9,0 млрд грн. (10,8 %).

Подальше підвищення врожайності зернових культур до 47,6 ц/га та нарощування обсягів виробництва зерна до рівня 35 млн тонн можливе за умови подальшого зміцнення фінансового стану сільськогосподарських виробників та їх готовності впроваджувати інноваційні розробки, які пропонує аграрна наука. За сприятливої цінової ситуації вважається можливим підвищення рівня рентабельності виробництва зернових культур до 65–70 %, що надасть достатні можливості для здійснення розширеного відтворення виробництва, впровадження природоохоронних заходів та розвитку кадрового потенціалу.

Отримані результати мають теоретичну та практичну цінність; вони можуть бути використані при розробці прогнозів регіонального та зонального розвитку зернової галузі на перспективу.

